

OCENE IN POROČILA

Hans-Dietrich Kahl, **Der Millstätter Domitian. Abklopfen einer problematischen Klosterüberlieferung zur Missionierung der Alpendslawen Oberkärntens**. Stuttgart: Jan Thorbecke Verlag, 1999. 118 strani, 9 slik. (Vorträge und Forschungen / Konstanzer Arbeitskreis für Mittelalterliche Geschichte: Sonderband 46)

Včasih je že glasno izgovorjena beseda dovolj, da se sproži plaz. V zgodovinopisju so taki dogodki redki. Sam pravzaprav poznam le enega; ostanke petih besed na marmornem odlomku, ki ga je v skritem kotičku millstattskega samostana na Zgornjem Koroškem 1992 našel Franz Glaser iz celovškega deželnege muzeja. S tem je sprožil mednarodno diskusijo, v kateri je nedavno kot najbolj tehtno delo izšla monografija izpod peresa gießenskega profesorja srednjeveške zgodovine Hansa-Dietricha Kahla.

Kot kritičen znanstvenik, ki se že ves čas svojega strokovnega delovanja posveča tudi slovno-germanskem prostoru v (zgodnjem) srednjem veku, je začutil potrebo, da razširi območje svojega proučevanja s polabskega ozemlja vse do vzhodnih Alp in tako zaobjame problematiko v celoti. Če k temu prištejemo še njegove obsežne študije o zgodovini srednjeveškega misijonarjenja, ki so mu prinesle celo vzdevek "doktor teologije", ter strastno iskanje drugačne resnice, potem nas ne sme presenetiti, da je zmogel o petih besedah napisati knjigo. Lahko bi bila še debelejša, če se ne bi zaradi pomanjkanja denarja vse od 1996 medila v uredniškem predalu. Zato jo je avtor mogel dopolniti le s kratkimi opozorili na poznejše objave in s kratko diskusijo s tezami Karla Forstnerja in Axla Huberja. Knjiga je pisana polemično, nabita z idejami, primerjavami in historičnimi modeli ter posega v najširšo problematiko. V nadaljevanju bom prikazal samo njeno najožjo obravnavo Domicijanove zgodbe, kar pa še zdaleč ne pomeni, da je knjigo zanimivo in koristno brati le zaradi tega.

In kdo sploh je Domicijan? Neuradni svetnik, deželni zavetnik Koroške. Ljudsko izročilo ga ima za lastnika gradišča na hribu Hochgösch med Dravo in Millstattskim jezerom, po srednjeveški legendi pa je prišel v Millstatt, tam pometel s poganskim malikovanjem in dal posvetiti cerkev. Ob njej naj bi bil pokopan. Ob njegovih relikvijah so ozdraveli številni romarji. Danes lahko vidimo lobanjo, ki mu jo pripisujejo, in lobanjo domnevne žene Marije, prekriti s črno tančico v stranski kapeli cerkve v Millstattu.

Sedaj že znameniti marmorni odlomek ima ostanke besed, ki jih je mogoče brati kot: QUIESCIT DOMICIA / KAROLI IMPERATORIS / PAGANITA. Zapis Domicijanove legende (slovenski prevod opisa njegovega življenja: A. Pleterski, *Ecclesia demonibus addicta*. Povedka o poganskem svetišču v Millstattu. – *Zgodovinski časopis* 48, 1994, 298), ki je nastal v drugi polovici 12. st., poroča, da je bil na njegovem grobu vklesan na kamen napis, na katerem je pisalo tudi, kdaj je živel, a je bil ta del zaradi malomarnosti uničen. Je odlomek s petimi besedami, ki označujejo čas Domicijana, tisti manjkajoči del, ki ga omenja legenda? In da bi bila zadeva še bolj zapletena, to je danes edini del napisa, ki ga poznamo. Je Domicijan historična oseba ali zgolj samostanska izmišljotina iz 12. st.? Ta dilema razdvaja zgodovinarje že skoraj stoletje. In kako nam jo razrešuje Kahl?

Kot prvo si zastavlja vprašanje, ali je napis zgodnesrednjeveški original, ali pa morda mnogo poznejši ponaredek. Kot je opozoril Axel Huber, so v času okoli 1500 nastali v millstattski cerkvi nekateri sgrafiti, katerih črke so delno podobne tistim na marmornem odlomku. Kahlu se zdi neverjetno, da bi tedaj ponaredili odlomek, saj je to v nasprotju z nehistoričnim mišljenjem časa, nadalje z okoliščino, da je 1446 prav tam nastal krasen barvni nagrobnik Domicijana, pa tudi formulacija *hic (re)quiescit* kaže na starejši čas. Nadalje ni motiva, zakaj bi tedaj izdelali ponaredek. Prav tako se mu ne zdi nikakršen protiargument originalnosti ugotovitev Karla Forstnerja, da po obliki črke ne ustrezajo tistim, ki naj bi veljale v cesarstvu. Zato ima napis za avtentičen spomenik iz časa okoli 800 ali kmalu zatem (str. 19).

To mnenje nato podkrepi še s historičnimi argumenti. Napis omenja nekega cesarja Karla. O morebitni dodatni oznaki ni sledi, niti na odlomku, niti ni zanj prostora v možni rekonstrukciji celote. Pisec torej ni videl možnosti, da bi zamenjali dva cesarja istega imena. To prav tako izključuje možnost, da gre za mlad

ponaredek, saj bi bilo potrebno ločevanje od srednjeveških cesarjev z imenom Karel. Tudi v zgodnjem srednjem veku je bil kot drugi tega imena že 875 kronan cesar Karel "Plešasti", kar je tako *terminus ante quem* za nastanek napisa. KAROLUS IMP(erator) je zato nedvomno cesar Karel "Veliki" in daje napisu *terminus a quo*. Primerjava srednjeveške legende z *Vita Virgilii* je po Kahlovem mnenju neutemeljena, saj ni filološko utemeljena. S tem odpade domneva, da je poročilo o uničenem napisu izmišljeno in samo prepisano iz *Vita Virgilii*. Zato meni, da odlomek pripada prav tistemu napisu, ki ga legenda omenja. Čas delovanja Domicijana je tako mogoče okvirno postaviti v dobo s konca 8. stoletja in na začetku 9. stoletja (str. 22).

Za to obdobje pa je bilo Kahlu mogoče opozoriti še na eno strukturno ujemanje. Po pripovedi legende je bil Domicijan pokopan v kapelo poleg glavne cerkve v Millstattu. To kaže na čas, ko je bilo še neobičajno, da bi pokopavali laike znotraj cerkve, četudi so imeli tako visok položaj kot Karel Veliki. Šele v 9. st. se je to načelo začelo zlagoma rahljati. Za 12. st. bi bil pokop takega odličnika izven cerkve že anahronizem. Zato tudi to opažanje govori proti temu, da bi bila legenda izmišljotina, ki bi bila pač narejena v duhu svojega, mlajšega časa. Tako Kahl sklene, da marmorni odlomek kaže, da je Domicijan historična osebnost iz karolinškega časa (str. 23).

V nadaljevanju primerja rekonstrukcijo napisa s poročilom legende o napisu. Iz vrstnega reda naštevanja Domicijanove dejavnosti – zmaga nad poganstvom in spreobračanje v krščansko vero – pri prvem in drugi Kahl pokaže, da avtor legende navaja besedilo napisa po samostanskem ustnem izročilu. Avtor legende se pri svoji zgodbi sklicuje tudi na starejše spise, po Kahlovem mnenju bi šlo lahko za nek morebitni starejši osnutek legende ali za opise čudežev. Vsekakor pa ni opaziti sledi neprekinjene pisne tradicije od Domicijanovega časa. Ko avtor legende spregovori o Domicijanovem krstu, oporeka mnenju tistih, ki trdijo, da je bil krstitelj sv. Rupert. Ta pripravljenost vztrajati pri resnici, čeprav svojemu junaku vzame sijaj, ki bi mu ga lahko prinesel krst iz roke svetnika, je Kahlu odličen dokaz resnicoljubnosti pisca in s tem argument proti domnevi o ponaredku.

Po Kahlovem mnenju je mogoče, da je bil Domicijan krščen v sklopu misijona, ki ni bil salzburški. Dikcija legende kaže, da je bil Domicijan spreobrnjenec, kar se ujema z ljudskim izročilom, da se je odrekel poganstvu in sprejel krščanstvo (str. 30). Po presoji možnosti njegovega porekla, se zdi Kahlu najbolj verjetno, da je bil Domicijan mogočnik slovanskega izvora (str. 32).

Sledi analiza besede *paganitas*. Tu zajema Kahl iz svojih bogatih izkušenj z obravnavanjem razmerja med pogani in kristjani ter med kristjani samimi. Poudari, da *paganus* ni povsem enako današnjemu "pogan". Tedanji viri namreč nekrščene, ki jih še ni zajel krščanski misijon, imenujejo *gentilis*. S *paganus* pa označujejo predvsem tistega, ki je bil nekoč že krščen, vendar je od krščanske vere nato odpadel. Seveda je meja med obema izrazoma precej gibljiva in ne vedno dosledna. Na splošno pa velja, da so *gentiles* pogani po svoji usodi, *pagani* pa po krivdi. Iz tega Kahl sklepa, da je imel Domicijan opravka s poganstvom odpadnikov od krščanske vere in nadalje, da zato ne pripada prvemu obdobju pokristjanjevanja, ampak šele naslednjemu manj miroljubnemu (str. 35). Relativna kronologija, ki jo je Kahl tako pronicljivo vzpostavil, se zdi trdna. Bolj odprto se mi zdi vprašanje absolutne kronologije, identifikacije s poznanimi dogodki. Kahlu se zdi samoumevno, da jo poveže z Modestom, njegovo možno mučeniško smrtjo, upori, ki jih omenja *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, slovanskim požigom samostana v Bischofshofnu. Vsekakor je ta razlaga možna. Vseeno pa se mi zdi vredno pomisliti še na eno možnost; da so *pagani* potomci vlaškega zgodnjekrščanskega prebivalstva. Tudi njihovo nekanonično krščanstvo, ki v razmerah uničene cerkvene organizacije ni moglo biti drugačno, bi ustrezalo navedeni oznaki.

Nato Kahl preide na ožjo obravnavo srednjeveške legende. Tu je glavno jedro vprašanje, koliko gre verjeti poročilu, da je Domicijan v Millstattu našel cerkev, ki je bila prisojena malikom, jo očistil in dal posvetiti Vsemsvetim. Pisec legende navaja zgled papeža Bonifacija IV., ki je rimski Pantheon posvetil Vsemsvetim in sv. Mariji. Admontski arhivar Johann Tomaschek pa je v decembrskem predavanju v Millstattu opozoril, da je dal taisti Pantheon postaviti rimski cesar Domicijan, kar je dodatna vzporednica millstattskemu Domicijanu. Po Kahlovi analizi virov iz 12. st. je bila millstattska cerkev posvečena Vsemsvetim, Salvatorju – Bogu in Mariji. Pri tem se mi zdi omembe vredno, da je ista trojica omenjena v tretjem Brižinskem spomeniku (BS III: vrstice 43–45), v čemer vidi dokaz za njeno starost. V nadaljevanju s primerjalnim gradivom pokaže, da so Slovani v zgodnjem srednjem veku imeli svetišča in v njih podobe svojih bogov, kar dokazuje, da je v resnici obstajala možnost, da je na nekaj podobnega naletel tudi Domicijan. Uničevanje poganskih svetišč in postavljanje cerkva je seveda pogost topos v svetniških

legendah, zato bi obstajala možnost, da bi ga pisec Domicijanove legende povzel po predlogi iz neke druge legende. Vendar je pri tem uporabil za pogansko svetišče namesto običajnih *templum, fanum, delubrum* povsem izjemno poimenovanje *ecclesia*, ki je sicer trdno povezano s krščanstvom. V tej izjemnosti uporabe besede *ecclesia* vidi Kahl dokaz za samostojnost pisca legende. In zakaj je ta izjemnost nastala? Kahl kot zasilno razlago sprejema mojo prvotno misel, da gre morda za krščansko-pogansko sinkretistično cerkev (A. Pleterški, *prav tam*, 302).

Sedaj lahko podam boljše rešitev uganke, ki sem jo pred kratkim predstavil Kahlu in se mu je zdela od vseh najboljša. Izhaja iz terenske prakse arheološke topografije, ki kaže, da ljudsko izročilo z imenom cerkev označuje ostanke starih zidanih stavb (npr.: Arheološka najdišča Slovenije. – Ljubljana 1975, 203 – Šmartno v Tuhinju). Nastanek te predstave sega daleč nazaj v tiste čase zgodnjega srednjega veka, ko so bile edine zidane stavbe, ki so jih ljudje poznali, cerkve in so si s cerkvijo zato razlagali vsako zidano stavbo. *Ecclesia /demonibus addicta/* legende bi bila torej dobeseden latinski prevod *cerkve /, v kateri so čestili poganske bogove/* ljudskega izročila, ki ga je slišal pisec. To pa ne pomeni samo, da je črpal tudi iz ljudskega izročila, ampak dodatno dokazuje, da si Domicijana ni izmisлил. Dobimo celo namig o tem, kako si pogansko svetišče lahko predstavljamo. Ena možnost je, da so ga vsaj delno povsem nanovo sezidali iz kamnja. Vendar bi bilo v tem primeru ljudem povsem jasno, da ne gre za cerkev. Tudi ni verjetno, da bi izročilo preprosto pomešalo poganski tempelj in neko propadlo cerkev 8./9. stoletja. Občutek za relativno kronologijo pisca legende, na katerega opozarja tudi Kahl, je vse preveč izostren. Trenutno najbolj verjetna možnost je, da so svetišče uredili v ostankih starejše zidane stavbe, antične ali poznoantične. Pri tem ni nujno, da bi bila to zgodnjekrščanska cerkev, lahko je šlo tudi za povsem navadno posvetno stavbo. Da so bile take preureditve možne, kaže primer s severne strani farne cerkve v Kranju, kjer je bilo v ostankih zgodnjekrščanskega oktogona v 8./9. st. narejeno kurišče in morda so prav takrat ob njem postavili tudi nekaj lesenih stebrov (prim.: *Zakladi tisočletij*. – Ljubljana 1999, 397).

V odgovor na vprašanje o možnem resničnem jedru Domicijanovega spopada s poganstvom Kahl navaja tri možne modele. Prvi je, da je pisec legende spojil sporočilo nagrobnega napisu s pseudoetimologijo imena Millstatt (*mille statue* – tisoč kipov) v zgodbo – po vzoru svojega časa – o vladarju, borcu s poganstvom. Drugi je, da je črpal iz krajevnega izročila in je Domicijan res pokončal pogansko češčenje. Tretji, da gre za osebni dodatek pisca. K temu Kahl dodaja topografski pregled okolice, predvsem z vidika ljudskega izročila o poganih, Ajdih. V luči zgornje razlage besede *ecclesia* ima odločilno premoč drugi model.

Legenda kaže Domicijana kot ustanovitelja cerkve v Millstattu. Po Kahlovem mnenju obstaja možnost, da bi ga povezali tudi s samostanom v bližnjem Molzbichlu. Ob trikotu Domicijan – Molzbichl – Millstatt in iz okolnosti, da je Domicijan pokopan v Millstattu, Kahl izpelje nekaj pomembnih razmišljanj. K reprezentančnemu pokopu sodi namreč tudi možnost, da ga neka duhovniška skupnost neguje in zanj liturgično skrbi. In če se je Domicijan tovrstni možnosti v Molzbichlu odrekal, ali je potem obstajala v Millstattu skupnost redovnic? Dve enaki, sočasni redovniški skupnosti v tolikšni bližini (3,5 km zračne razdalje) se Kahlu ne zdita verjetni. Zato se mu zdi zelo sprejemljiva možnost, da je v Millstattu obstajala ženska samostanska skupnost. Navaja, da so redovnice lahko skrbele za liturgične pripomočke, sodelovale pri sestavljanju liturgičnih rokopisov in razvoju krščanske terminologije v domačem jeziku. Poudarja, da so v tedanjih časih pogosto celo kot prve ustanovljali ženske samostane in navede primer Meklenburga. Po Kahlovi navedbi je Salvatorjev patrocinijski pogost za samostane, tudi ženske, ki so bili ustanovljeni pred 900 (str. 72 s). Zagotavlja pa, da s tem razmišljanjem ne dokazuje tudi porekla ženskega samostana v Millstattu, ki je poznan v 12. st. Obratno, celo opozarja, da je v karolinški dobi zaradi strogih reform propadlo veliko samostanov. In samostan v Molzbichlu je nedvomno propadel.

Nazadnje se Kahl spopade z vprašanjem, kakšno vsebino ima oznaka *dux*, ki jo je pisec legende dodal Domicijanu. Kahl opozarja, da piščevo navedba, da gre za kneza Karantanije, pomeni samo to, da si pisec v 12. st. nečesa drugega sploh ni mogel predstavljati za osebo z vzdevkom *dux*, ki je pokopana na ozemlju, ki je tedaj že pripadalo Koroški. Tudi sicer je po Kahlovem oznaka področja vladanja anahronistična za karolinški čas. Zato meni, da ne spada k prvotnemu izročilu, *dux* pa je le privatna predstava o statusu Domicijana, ki jo je ustvarilo izročilo (str. 79 s). Glede na delovanje Domicijana Kahl sklepa, da gre za človeka z visokim družbenim položajem. Nato pretresa možnosti slovanskega poimenovanja: *župan, ban, vladika, knez*. Na koncu se mu zdi verjetno, da je šlo za bana ali nekakega regionalnega kneza politične enote, ki naj bi nastala tako, da bi po 772 bajuvarski knez Tassilo Karantanijo razdelil na več delov (str. 90).

Taka razlaga predpostavlja model, po katerem je sprva dobršen del vzhodnih Alp zavzemala velika kneževina Karantanija, ki so jo nato Bajuvari nasilno razkosali na več manjših kneževin, ki so se pozneje spet združile v večjo Karantanijo. Model ni verjeten, ker ni skladen s poznanimi razvoji zgodnjefevdalnih slovanskih držav, kjer je dobro razviden njihov postopen nastanek iz manjših delov, ne pa kot velika entiteta že na samem začetku (prim. npr.: Wolfgang H. Fritze, *Probleme der abodritischen Stammes- und Reichsverfassung und ihrer Entwicklung vom Stammesstaat zum Herrschaftsstaat*. – v: *Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder*, Giessen 1960, 141–219). Ker pa so Kahlova razmišljanja o družbeni moči Domicijana dobro utemeljena, njegov model potrebuje samo manjši popravek. Zadoščalo bi, če si predstavljamo, da Domicijanova kneževina ni nastala z razpadom obsežne Karantanije, ampak je ob njej obstajala že od prvega časa političnega organiziranja alpskih Slovanov v večje teritorialne enote. Potem se nam tudi misijonarjenje Modestove skupine pri Karantancih in v Liburniji – ozemlju Domicijanovega gospostva – ne bo zdelo nič nenavadnega.

Knjigi je Kahl dodal še besedilo Domicijanove legende neznanega pisca: v latinskem originalu in nemškem prevodu. Nadalje je slikovno predstavil Millstattsko okolico in slovansko poganstvo ter marmorni odlomek z obravnavanim napisom. Delo zaključuje zelo koristen seznam historičnih imen in nekaterih ključnih pojmov kot: *dux, ecclesia, paganitas* itd.

Kahlova knjiga ni izziv samo s svojo vsebino, ampak že s tem, da sploh je. Po nenapisanem pravilniku razvoja znanstvenih spoznanj je namreč možno ne upoštevati nekaj, kar uradno še ni bilo objavljeno, ko pa je knjiga na mizi, postane njeno sporočilo neizogibno; stara podoba razvoja slovanskih kneževin v vzhodnih Alpah potrebuje temeljite izboljšave. Zato trdno verjamem, da daje Kahlovo delo izredno pomembno spodbudo nadaljnjim raziskavam.

Andrej Pleterski

Dušan I. Sindik, **Pisci srednjovekovnog latiniteta : Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka**. 1. zvezek. Cetinje : Obod, 1996, 267 strani.

Po razpadu Jugoslavije le redke zgodovinske publikacije, tiskane v Srbiji ali Črni gori, zaidejo k nam. Res je tudi, da se je na področju ZRJ tiskarska produkcija zelo zmanjšala; kljub temu je izšlo nekaj zanimivih knjig tudi iz starejših zgodovinskih obdobj. Tako mi je preko osebnega poznanstva uspelo dobiti zanimivo publikacijo črnogorskih srednjeveških virov.

Dušan Sindik je pripravil za tisk pisce srednjeveške latinščine na področju Črne gore. V njej objavlja 49 tekstov različne vsebine, ki so nastali na področju Črne gore od 9. do 15. stoletja. Ker gre za tekste z izjemno zgodovinsko tematiko, je vredno na njih opozoriti. Največ latinskih tekstov je nastalo na področju Boke Kotorske. Kotor je s svojim podrejenim avtonomnim položajem v srbski srednjeveški državi bil eden najuglednejših mest v južnem delu Jadranskega morja. Veliko podobnih latinskih tekstov je verjetno nastalo tudi v Baru, središču nadškofije, toda zaradi vojnih pustošenj je veliko te dragocene pisne dediščine propadlo. Nekaj manjših fragmentov se je ohranilo še na področju Ulcinja in Budve.

V publikaciji objavljeni teksti potrjujejo obstoj pisane besede na področju Črne gore od zgodnjega srednjega veka dalje. Vendar teh ohranjenih besedil ne moremo opredeliti kot književnost v smislu lepe, uglajene besede v prozi ali poeziji. Toda čeprav se je ohranilo le majhno število besedil, prav ti teksti dokazujejo, da je v določenih družbenih sredinah (cerkveni krogi, fevdalci, bogati meščani) na področju mest ob jadranski obali bila pismenost in književna izobrazba na relativno visokem nivoju. O tem pričajo napisi na cerkvah, nagrobni napisi, letopisi, liturgične knjige, zakonski predpisi, notarske beležke in pravno-zgodovinski spisi. Na tleh Črne gore sta se od davna srečevala dva civilizacijska kroga: vzhodni in zahodni. Najprej je tu tekla administrativna, nato še politična meja vzhodnega (bizantinskega) in zahodnega (rimskega) cesarstva, a kasneje meja znotraj krščanske religije: vzhodne (pravoslavne) in zahodne (rimokatoliške) krščanske cerkve. V novem veku pa je na teritoriju Črne gore tekla meja med dvema sredozemskima velesilama: osmanskim cesarstvom in beneško republiko. Posledica konfliktov in spopadov, ki so nastali zaradi križanja interesov dveh civilizacij, je relativno majhno število ohranjenih kulturnih spomenikov, predvsem književnih del.